

Sâmî
ed-Dehhân

ğu'da ve Batı'daki pek çok ülkeyi gezdi. Hem ilmi araştırmalarda bulundu hem Doğulu âlimlerle ve şarkiyatçılarla tanışma imkânı buldu. Brüksel, Cambridge, Paris ve Münih'te müsteşrikler tarafından düzenlenen kongrelere katıldı. 20 Temmuz 1971'de Dimaşk'ta vefat etti. Cenazesi doğum yeri Halep'e götürülüp orada toprağa verildi. Arapça ve Fransızca yanında İngilizce ve Türkçe bilen Sâmî ed-Dehhân özellikle Arap dili ve edebiyatı sahasında uzman olup Doğu'da ve Batı'da ilmi çevrelerde haklı bir şöhrete kavuşmuştu.

Eserleri. A) Telif Eserleri. *Uşûlû't-ted-rîsi'l-hadîse: el-Luğatü'l-'Arabiyye-Terceme ve İktibâs* (Halep 1934); *el-Kitâbe: Nuşûs ve'l-kavâ'id* (Halep 1936); *Hayâtü İbnî'l-'Adîm ve âşâruh* (Dimaşk 1370/1951); *Neşâtü'l-Mecma'i'l-'ilmiyyi'l-'Arabî* (Dimaşk 1951); *Şâ'irü's-Şa'b Hâfız İbrâhîm* (Kahire 1953); *el-Gâzel min fûnûnî'l-edeb* (I-II, Kahire 1954); *Muhammed Kürd 'Alî: Hayâtühû ve âşâruh* (Dimaşk 1955); *el-Hecâ* (Kahire 1957); *Muḥadḍarât 'anî'l-Emîr Şekîb Arslan* (Kahire 1958); *Abdurrahmân el-Kevâkibî* (Kahire 1958); *el-Emîr Şekîb Arslan: Hayâtühû ve âşâruh* (Kahire 1379/1959, 1976, 1986); *Ḥalîl Merdem Bek* (Dimaşk 1959); *eş-Şî'rü'l-hadîş fi'l-iklîmî's-Sûrî* (Kahire 1960); *Ḳudemâ' ve mu'âşırûn* (Kahire 1961); *el-Mercî' fi tedrîsi'l-luğati'l-'Arabiyye* (Dimaşk 1963); *eş-Şu'arâ'ü'l-a'lâm fi Sûriye* (Beyrut 1968); *Derbû's-şevk* (kendi hayatı hakkındadır, Beyrut 1969).

B) Neşirleri. *Dîvânü Ebî Firâs el-Ḥamdânî* (I-III, Beyrut 1363/1944); *Veżîr el-Mağribî, Kitâb fi's-Siyâse* (Dimaşk 1367/1948); *Dîvânü'l-Ve'vâ'e'd-Dimaşki* (Dimaşk 1950); İbn Receb, *Kitâbü'z-Zeyl 'alâ Ṭabaḳâti'l-Hanâbile* (Dimaşk 1370/1951; Henri Laoust ile birlikte); İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb* (I-III, Dimaşk 1951-1968); *Hâlidîyyân, et-Tuḥaf ve'l-hedâyâ* (Kahire 1956); İz-

zeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-ḥaṭîre fi 'ulemâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre* (Dimaşk 1956, Dimaşk kısmı; Dimaşk 1963, Lübnan, Ürdün, Filistin ile ilgili bölümleri); *Risâletü İbn Faḍlân* (Dimaşk 1959; Beyrut 1987); *Dîvânü'l-Hâlidîyyeyn* (derleme ve tahkik, Kahire 1956; Beyrut 1412/1992).

BİBLİYOGRAFYA :

Zirikî, *el-A'lâm*, III, 74; "Ârâ" ve enbâ": Vefâtü 'uzvi'l-Mecma'i'l-'âmil ed-Duktûr Muḥammed Sâmî ed-Dehhân", *MMLADm.*, XLVI (1971), s. 815-818; "ed-Dehhân es-Sâmî", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, Dimaşk 2004, IX, 384-385; "Sâmî b. İbrâhîm ed-Dehhân", *Mv.AU*, IX, 341-344.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

SÂMÎ EFENDİ, Hâfız

(bk. HÂFİZ SÂMÎ).

SÂMÎ EFENDİ, İsmâîl Hakkı

(1838-1912)

Osmanlı celî ta'lik ve celî sülüs hattının son büyük ustası.

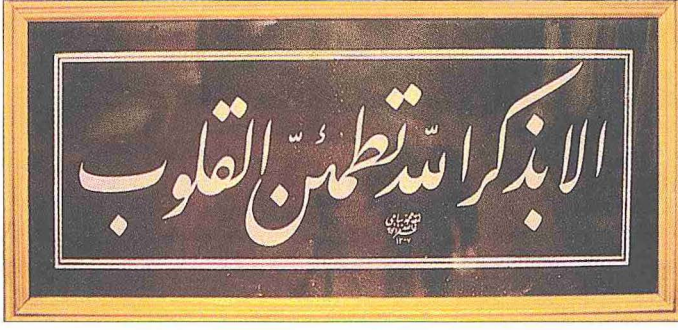
16 Zilhicce 1253 (13 Mart 1838) tarihinde İstanbul'da Fatih'in Haydarhâne mahallesinde doğdu. Babası Yorgancılar kethüdâsı Hacı Mahmud Efendi, annesi Nefise Hanım'dır. Kurban bayramı sonrasında doğduğundan kendisine İsmâîl Hakkı adı verildi. Mahallesindeki sıbyan mektebine devam etti. Aksaray'da Pertevniyal Vâlide Sultan Camii'nin yerinde bulunan Kâtib Mustafa Efendi Camii Mektebi'nin hat hocası Boşnak Osman Efendi'den sülüs-nesih yazılarını meşke başladı, icâzet aldı. Bu iki nevi yazıda başka hocası olmamıştır. Kısa bir süre Arapça ve Farsça dersleri aldıktan sonra 14 Temmuz 1853'te 10 kuruş maaşla Maliye Kalemî'ne girdi. Burada kendisine Mehmed ismi ve Sâmî mahlası verildi. Eserlerinde asıl adını hiç kullanmamış, gençlik yazılarında bazan Yorganîzâde lakabına yer vermiştir. Bu sıralarda Mümtaz Efendi'den Bâbîâlî tarzı rik'a, Dîvân-ı Hümâyun'un hat muallimi Nâsîh Efendi-

den divanî, celî divanî yazmasını ve tuğra çekmesini öğrendi. Sülüs celisini de Mustafa Râkım'ın talebelerinden Mehmed Şâkir Recâî Efendi'den ilerletti. Ayrıca Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin meclislerine katılarak kendisinden faydalandı. Ta'lik hattını Kıbrısîzâde İsmâîl Hakkı Efendi'den meşkedip 1857'de icâzet aldı. Hocasının 1862'de vefatının ardından Melekpaşazâde Ali Haydar Bey'e celî ta'lik hattı için devam etti. Ancak fitrî istidadı eski üstatların yazılarına bakarak feyiz almasını sağladı. Bu arada kâğıt terbiyesini öğrendi. Ebru kâğıdı imalini Özbekler Tekkesi şeyhi Edhem Efendi'den (bir rivayete göre ta'lik hocası Kıbrısîzâde'den) öğrenerek eserler verdi. Kalemıraş yapımında ve mühür hakkında çok başarı gösterdi. Mûsiki tahsiline başladığında Kapalı Çarşı İmâmeli Han'daki Hacı Efendi'den ney meşkettiyse de sonradan bıraktı.

Resmî vazifesinde terfi ederek Dîvân-ı Hümâyun Mühimme Kalemî'ne nâmenûvis olarak tayin edilen Sâmî Efendi, 18 Nisan 1878'de Nâsîh Efendi'den boşalan Dîvân-ı Hümâyun Dairesi hutût-ı mütenevvia muallimliğine getirildi. Daha sonra Nişân-ı Hümâyun Kalemî hulefâlığından aynı kalemin mümeyyizliğine kadar yükseldi. Sadrazam Cevad Paşa'nın Dîvân-ı Hümâyun'da açılmasını istediği ta'lîm-i hat şubesinin muallimliğine ilâve maaşla tayin edildi (1894). Fakat XX. asrın başlarında bu şube kapatıldı. Uzun müddet Topkapı Sarayı'ndaki Enderûn-ı Hümâyun'da ve Çarşıkapı'daki Mustafa Paşa Medresesi'nde meraklılara hüsn-i hat öğretti. Meşrutîyet'in ilânından sonra emekliye ayrıldı. Son bir yılını felçli geçirip 1 Temmuz 1912'de Horhor'daki evinde vefat eden Sâmî Efendi'nin cenazesi ertesi günü Fâtih Camii haziresine defnedildi. Kabrinin kitâbesini talebelerinden Hacı Kâmil Efendi (Akdik) celî sülüsle yazdı; taşın tezyinatı Tuğrakesş İsmâîl Hakkı Bey'indir.

Sülüs-nesih hatları ile fazla uğraşmayan ve az sayıda kıta bırakan Sâmî Efendi bu hat nevilerinde çok beğendiği Mehmed

Sâmî Efendi'nin
celî sülüs kelime-i
tevhid levhası
(Muhittin Serin
fotoğraf arşivi)

Sâmi
Efendi'nin
celî ta'lik
levhası
(Rum Mehmed Paşa
Camii - Üsküdar)

Şevki Efendi ile onun dayısı ve hocası Mehmed Hulûsi Efendi'den teberrükten icâzet aldı (1281/1864). Sanat şahsiyetini hattın en geç ve güç kemale ermiş şekli olan cefîde ortaya koydu. Genellikle siyah kâğıda sarı renkli zırnık mürekkebiyle yazılan cefî yazılar iğnelenip kalıp yapılır ve bunlar müzehhipler tarafından altınla işlenir. Zamanın en iyi müzehhipleri olan Hüsnü, Nûreddin ve Bahâeddin efendilerin kalıptan tebeşir tozuyla koyu renkli zemine silkip geçirerek zerendûd olarak işledikleri Sâmi Efendi'nin bu levhaları pek beğenilirdi. Bu sebeple kendisinin is mürekkebiyle yazılmış hattı çok azdır.

Sâmi Efendi, bir yazıyı yazdıktan sonra şeklinin hâfızadan silinip kusurlarının gözükmemesi için uzun bir müddet ona bakmaz ve aradan zaman geçince yazısını çıkartıp tekrar elden geçirirdi. Sanatında onun kadar titiz hattat azdır. Önceden zerendûd olarak hazırlanmış yazılarını da bir daha sipariş edildiğinde kalıbı üzerinde tekrar tashih ederdi. Zaman içindeki tekâmül ve mutlak güzeli arayış gayreti böylece eserlerinde de görünür. Bir yazı ile aylarca, hatta yıllarca uğraştığı olurdu. Bir yazısını altı ayda bitirdiğinin söylenmesi üzerine, "Altı ayda yazıldı demezler, Sâmi yazdı derler, zaman mühim değil" demiştir.

Sâmi Efendi sülûs cefîsi ve tuğrada Mustafa Râkım, ta'lik cefîsinde Yesârîzâde Mustafa İzzet vadisinde yazmayı tercih etmiş, âdeta onlarda kalan noksanlıkları tamamlamıştır. 1893 Nisanında dostlarından Tefîk Paşa tarafından dış kirası olarak kendisine verilen İsmâil Zühdi murakkamdan aldığı ilhamla, Zühdi Efendi'nin sülûs şivesinden zevkine uygun gelen harfleri seçip Râkım Efendi'nin cefî vadisine tatbik ederek "Sâmi Efendi şivesi"ni ortaya çıkarmıştır. Cefî hattına hâkimiyeti o derecededir ki bazı yazılarını cefî kalemle yazmayıp tek kurşun kalemle resmederek bitirirdi (Yazır, II, rs. 199). "Cefî yazmadan esrâr-ı hatta vâkıf olunmaz" ve, "Cefî benim elimde hem kafamda mevcuttur"

sözleriyle kendisi de bu kalem hâkimiyetine işaret etmiş; "Râkım'ı geçtiniz" diyenlere de, "Râkım geçilmez, onu geçtim diyen geri döner" cevabı ile bu dahi hattatın hakkını teslim etmiştir.

Cefî sülûs hattının okunmasına olduğu kadar bezenmesine de yardımı bulunan hareke, tezyin ve mühmel işaretleri ile eserin yazıldığı yılı gösteren rakamları Sâmi Efendi en mükemmel şekline koymuş, kendisine gelinceye kadar hiçbir hattat bu işaretleri böylesine güzel ve muntazam yapamamıştır (a.g.e., III, rs. 259). Ancak cefî divanî yazıyla fazla uğraşmış olması sebebiyle eski hattatlara göre işaretleri daha sık kullanmıştır. Zira cefî divanî yazısında zemin tamamen işaretlerle doldurulur.

Sâmi Efendi sanat hayatı boyunca birçok talebe yetiştirmiştir. Kızı Saadet Hanım'ın 20 Ocak 1903'te bir yetim bırakarak vefat etmesi üzerine üzüntüsünden yazı meşketmeye son vermiştir. Üsküdar Özbekler Tekkesi şeyhi Edhem Efendi'nin tavassutu ile ömrünün son yıllarında yeniden birkaç talebe yetiştirmiştir. Kışın Fatih'in Horhor semtinde, yazın Çengelköy'de oturur ve talebesine salı sabahları evinde ders gösterirdi. O gün devrin bütün yazı üstatları ziyaretine gelir ve evi âdeta bir medresetü'l-hattâtın olurdu. Sâmi Efendi hem sağlığında hem ölümünden sonra kıymeti bilinen nâdir sanatkârlardandır. Sultan Abdülaziz, II. Abdülhamid ve Sultan Reşad'ın tuğralarını da en mükemmel şekilde çeken Sâmi Efendi bilhassa Sultan Abdülhamid'in şahsî teveccühüne nâil olmuş, Bâbü'lî'deki resmî vazifesi esnasında mühim şahıslara verilen menşurları cefî divanî ile yazmıştır.

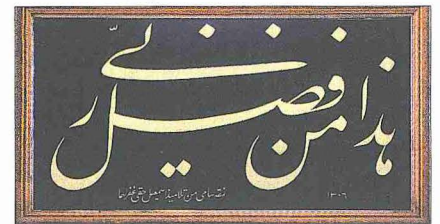
Hat sanatına kazandırdığı hattatlar arasında en fazla tanınanları şunlardır: Hacı Kâmil Efendi (Akdik): Sülûs, nesih, divanî, cefî divanî, tuğra, ta'lik ve cefî sülûs; Hulûsi Efendi (Yazgan): Ta'lik ve cefî ta'lik; Tuğrakeş Hakkı Bey (Altunbezer): Divanî, cefî divanî, cefî sülûs, tuğra; Hacı Mehmed Nazif Bey: Cefî sülûs ve cefî ta'lik; Ferid Bey:

Divanî, cefî divanî, tuğra; Hasan Rızâ Efendi: Ta'lik; Rifâi Aziz Efendi: Cefî sülûs, cefî ta'lik, tuğra; Mufessir Elmalılı Hamdi Efendi (Yazır): Ta'lik; Ömer Vasfi Efendi: Ta'lik, cefî ta'lik, cefî sülûs, tuğra; Re'fet Efendi: Cefî sülûs; Neyzen Emin Efendi (Yazıcı): Cefî sülûs; Sofu Mehmed Hamdi Efendi: Sülûs ve cefîsi; Mehmed Necmeddin Efendi (Okay): Ta'lik, cefî ta'lik, cefî sülûs; Enderunlu Ahmed Râkım Efendi (Boren): Ta'lik; Suud Bey (Yavsi): Cefî divanî; Ahmed Ziyâ Bey (Akbulut): Cefî sülûs, ta'lik. Bu hattatların bir kısmı 20 Mayıs 1915'te açılan Medresetü'l-hattâtın'da muallim olarak vazife almış ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında hat sanatının devamına katkıda bulunmuştur.

Eserlerinden zerendûd olarak veya yapıpıştırma altınla hazırlanan cefî sülûs ve cefî ta'lik levhalarına Altunîzâde, Aksaray Pertevniyal Vâlide Sultan, Râmi, Edirnekapi Mihrimah Sultan, Erenköy Zihni Paşa ve Galib Paşa camilerinde, ayrıca Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri, Türk Vakıf Hat Sanatları müzelerinde ve hususi koleksiyonlarda rastlanır. Cihangir Camii'ndeki levhaları birkaç yıl önce Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'ne nakledilmiştir.

Kendisine kitâbe sipariş edildiğinde ancak Edirnekapi'daki Süslü Ali Usta'ya yaptırılması şartıyla bunu kabul eden Sâmi Efendi'nin kitâbelerinden bazıları şunlardır: Kapalı Çarşı'nın Fesçiler Kapısı üstünde, "Çalışıp kazananı Allah sever" meâlindeki cefî ta'lik hadîs-i şerif (1320); Nuruosmaniye Kapısı'nda II. Abdülhamid'in tamlar kitâbesi, büyük kapı üstündeki tuğra (1314); Erenköy'de Zihni Paşa (1320) ve Galib Paşa (1316) camilerinin cefî ta'lik kitâbeleri; Bâbü'lî'deki Nallı Mescid'in batı kapısı üstünde cefî sülûsle, "Namaz dinin direğidir" meâlindeki hadîs-i şerif; Kantarcılar (1313), Rami (1313), Şehzade (1314)

Sâmi Efendi'nin cefî ta'lik levhası (Altunîzâde Camii - Üsküdar)

ve Çemberlitaş Atik Ali Paşa (1314) camilerinin kapılarında celi sülüsle namaz hakkındaki âyet-i kerîme (en-Nisâ 4/103); 1956'da Tophane'den Maçka'ya nakledilen Hamidiye Çeşmesi'nin celi ta'lik kitâbesi (1319); Şişli Etfal Hastahanesi'nin celi sülüs ve celi ta'lik kitâbeleri; Yıldız Sarayı bahçesindeki Hamidiye Çeşmesi'nin tuğrası, celi muhakkak ve celi sülüs kitâbesi (1321); Yenıcamı arkasında Bahçekapı'da bulunan Yeni Vâlide Çeşme ve Sebili celi sülüs istifli kitâbesi (altında 1074 tarihi bulunmakla beraber 1325'te yazılan bu kitâbenin on iki satırlık kalıbı yazılışından bugüne kadar celi sülüsle uğraşan hattatlar hocalık etmektedir); Şam'da Muhyiddin İbnü'l-Arabî türbesinin celi ta'lik tamir kitâbesi (1294); Medine'de II. Abdülhamid'in inşa ettirdiği misafirhanenin kitâbesi (bina ile birlikte yok edilmiştir). Ayrıca Eyüp, Süleymaniye ve Sümbül Efendi camilerinin hazîrelerinde, Karaca Ahmed (a.g.e., III, rs. 298), Yahyâ Efendi Dergâhı hazîresinde hocası Ali Haydar Bey'in mezar kitâbesi (1287) ve Sahrâycıdedî Kabristanı'nda yazdığı birçok kabir kitâbesi vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 355-365; Yazır, *Kalem Güzeli*, II, rs. 199, 230-232, 259, 276; III, rs. 295, 298, 307-308, 310, 316-317, 337-339; Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul, ts. (Yayın Matbaacılık), s. 239-241; M. Uğur Derman, *Türk Hat Sanatının Şâheserleri*, İstanbul 1982, iv. 32, 33, 36, 37; a.mlf., *Letters in Gold*, New York 1998, s. 142-149; a.mlf., *Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, İstanbul 2002, s. 192-201; a.mlf., "Hattat Sâmi Efendi'nin Dış Kırası", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 12, İstanbul 1969, s. 20-22; a.mlf., "Büyük Bir Hat Sanatkârımız: Sâmi Efendi", a.e., sy. 5 (1969), s. 4-10; a.mlf., "Yeni Câmi Sebilinin Kitâbesi", *Lâle*, sy. 4, İstanbul 1986, s. 14-17; a.mlf., "Hat Sanatının Büyük İsimlerinden: Sâmi Efendi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 4-5, İstanbul 2000, s. 473-484; *İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı* (haz. M. Uğur Derman), İstanbul 1992, s. 217, 218, 220, 221, 223; Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul 1999, s. 122-125; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 2003, s. 187-194; A. Süheyl Ünver, "Zât-ı Sâmi'lerini Ziyâret", *San'at ve Kültürde Kök*, sy. 12, İstanbul 1982, s. 14-15; sy. 13 (1982), s. 16-18; sy. 14 (1982), s. 41-43; sy. 15 (1982), s. 42-43; Necmeddin Okyay'ın *Hâtıra Defteri*, M. Uğur Derman özel kitaplığı, Yenişehir-i Fenârî Hüseyin Hâşim Bey'in Notları (Türk-petrol Vakfı Arşivi); Nurullah Pertev Bey'in notları, M. Uğur Derman özel kitaplığı.

M. UĞUR DERMAN

SÂMÎ EFENDİ, Mahmut

(bk. RAMAZANOĞLU, Mahmut Sami).

SÂMÎ NECMEDDİN

(1911-1933)

Türk tezhip, ebru ve cilt sanatkârı.

23 Ocak 1911'de Üsküdar'da doğdu. Babası hattat Mehmed Necmeddin Okyay, annesi Seniye Hanım'dır. Ölümü soyadı kanunundan önce olduğu için ailenin Okyay soyadını kullanamamıştır. İlk, orta ve lise öğrenimini Üsküdar'da tamamladıktan sonra Sultanahmet'teki Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'nden mezun oldu. Çocukluk yıllarında babasından ve onun geniş sanat çevresinden ebru, cilt ve tezhip dersleri almaya başladı. Kısa zamanda üstün yeteneğiyle bu sanatlarda öne çıktı ve klasik tarzda başarılı eserler ortaya koydu. Cilt sanatında "deri oygu" adını verdiği müşebbek şemse tarzını yeniden canlandırdı. Aynı zamanda klasik gömme kitap kapları hazırladı. Mücellit ve müzehhip Bahaeddin Efendi'den (Tokatlıoğlu) ders alarak tezhip ve ruganî cilt yapımını ilerletti. 1931 yılında cilt ve tezhip sanatında hocasından icâzet aldı. Bahaeddin Efendi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan bazı kitapların tamiri için görevlendirildiğinde Sâmi Necmeddin hocasına yardımcı oldu. Bu çalışmalar sırasında ve ders aldığı yıllarda hocasının kitap sanatlarıyla ilgili görüş ve bilgilerini, özellikle tezhip ve cilt sanatında kullanılan terim ve tabirleri kaydederek bunların doğru bir şekilde günümüze ulaşmasında önemli rol oynadı. 12 Haziran 1933 tarihinde vefat eden Sâmi Necmeddin, Üsküdar Yeni Vâlide Camii'nde babasının kıldırıldığı cenaze namazının ardından Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildi. Cilt ve tezhip sahasında yaptığı pek çok eser arasında bilinenler şunlardır: Esad Fuad (Tugay) Bey için Kâmil Akdik'in 1931'de yazdığı en'âm-ı şerifin bezemesi (TTK Ktp., nr. Y 298); Neyzen Emin Efendi'nin 1933'te yazdığı sülüs, nesih kıta bezemesi ve iki takım deri oygu kabı (Türk Petrol Vakfı Ktp., nr. 57, 114, 115); Şeyh Hamdullah tarafından yazılmış mus-haf-ı şerifin hâtime sayfası tezhibi (TSMK, Yeniler, nr. 913).

BİBLİYOGRAFYA :

Sâmi Necmeddin metrukâtı, M. Uğur Derman özel kitaplığı; Necmeddin Okyay'ın *Hâtıra Defteri*, M. Uğur Derman özel kitaplığı, M. Uğur Derman, *Türk Sanatında Ebru*, İstanbul 1977, s. 48; a.mlf., "Hezârfen Hattat Üsküdarlı Necmeddin Okyay", *Üsküdar Sempozyumu I: 23-25 Mayıs 2003: Bildiriler* (haz. Zekeriyâ Kurşun v.dğr.), İstanbul 2004, II, 182-194; a.mlf., "Toy-gartepesi'ndeki Ev", *Türk Edebiyatı*, XXXIII/389, İstanbul 2006, s. 24-32; Hasibe Mazoğlu, *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, Ankara 1987, s. 263-264.

F. ÇİÇEK DERMAN

SÂMÎH RIFAT

(1874-1932)

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet devri şairi, yazar ve dil âlimi.

Mustafa Sâmi Rifat İstanbul'da doğdu. Babası askerî kaymakamlardan Hasan Rifat Bey, annesi Ayşe Hanım'dır. Beste-kâr Ali Rifat Çağatay ve Yahudilik tarihine dair eserleriyle tanınan Cevat Rifat Atilhan'ın kardeşidir. Garip akımı temsilcilerinden Oktay Rifat ise (Horozcu) oğludur. Önce babasından özel dersler aldı; daha sonra Kocamustafapaşa Askerî Rüşdiyesi ile Dârü'ttedris'e devam etti, ancak sağlığı elvermediği için bu okulları bitiremedi. Bir süre Denizlîli müderris Şâkir Efendi'den Arapça, Camcızâde Rızâ Efendi'den Farsça okudu, ayrıca kendi çabasıyla Fransızca öğrendi.

1892'de Kantar İdaresi'nde memur olarak çalışmaya başladı, 1894'te Şehremâneti Muhasebesi'nde görev aldı. 1897'de evlendi; bir süre sonra eşinin vefat etmesi üzerine Enver Celâleddin Paşa'nın kızı Münever Hanım'la ikinci evliliğini yaptı. 1899'da Dahiliye Nezâreti Matbuat Kalemi'ne girdi. 1905'te Tesrî-i Muâmelât mümeyyizi tayin edildi. 1908'de Dahiliye Mektûbî Kalemi mümeyyizliğine getirildi, aynı zamanda Mercan İdâdisi'nde edebiyat dersleri vermeye başladı. II. Meşrutiyet'in ardından Biga mutasarrıflığına gönderildi. Daha sonra Konya (1912), Trabzon (1913), Erzurum (1914) valiliğine getirildi; bu sonuncu görevine gitmeyince bir yıl boşta kaldı. 1915'te ikinci defa Konya valiliğine tayin edildi. Talat Paşa'nın nâzırlığı sırasında Dahiliye Nezâreti'ne müsteşar oldu.

Millî Mücadele'nin başlaması üzerine Hareket Ordusu kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa ile birlikte Anadolu'ya geçerek çeşitli cephelerde dolaştı ve yaptığı konuşmalarla askere moral verdi. Bu arada Ankara'da çıkmakta olan *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Yeniğün* gazetelerinde millî meseleler hakkında makaleler yayımladı. 1921'de Garp cephesini ziyaret edip İnönü mevkiinde savaşılan askerlere bir konuşma yaptı ve yaptığı diğer konuşmalarla Millî Mücadele'nin tanınmış hatipleri arasında yer aldı. Aynı yıl Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti'ne üye ve ardından başkan tayin edildi; daha sonra da vekâlet müsteşarı oldu. II (1923-1927) ve III. (1927-1931) dönem Çanakale milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girdi. Daha çok